

यशोदर्शन फाउंडेशनचे अवयवदान चळवळीमधील कार्य व महत्व

प्रा. प्रशांत कुचेकर, संशोधक विद्यार्थी, इतिहास अधिविभाग,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर, pash0279@gmail.com

प्रस्तावना:

१७ वे शतक जागतिक इतिहासातील अतिशय महत्वपूर्ण शतक म्हणून ओळखले जाते, या काळामध्ये सुरु झालेल्या प्रबोधन चळवळीचा प्रसार संपूर्ण युरोप, आशिया, अमेरिका, द. अफ्रिका या खंडामध्ये झाला होता. या प्रबोधन चळवळीचा सर्वांगीण परिणाम हा सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, धार्मिक, औद्योगिक याबरोबर वैद्यकीय क्षेत्रावरही दूरगामी झालेला दिसून येतो. या प्रबोधन चळवळीचा परिणाम सर्वच घटकांवर घडून आला त्यापैकीच एक क्षेत्र म्हणजे वैद्यकीय क्षेत्र होय. या वैद्यकीय क्षेत्राने तंत्रज्ञानाच्या आधारे अतिशय वेगाने प्रगती प्राप्त केली. यामध्ये अवयव प्रत्यारोपण शस्त्रक्रियेचा सुध्दा वेगाने विकास झाला.

निसर्गातील बुध्दीमान आणि प्रगतीशील सजीव प्राण्यामध्ये मनुष्याला अतिशय महत्वाचे स्थान आहे. निसर्गाने मानवाला दिलेल्या शरिरातील संपूर्ण अवयव अतिशय महत्वपूर्ण आहेत. ते आपले कार्य अतिशय योग्य पध्दतीने करत असतात. जर एखाद्यावेळेस अपघात किंवा दूर्धर आजारपणामुळे अवयव निकामी झाल्यास त्याला चांगले पूर्वरत करणे अतिशय अवघड कार्य आहे. एखादा अवयव निकामी झाल्यास त्याचा परिणाम इतर अवयवावर सुध्दा होत असतो. त्यातून इतर अवयव यावर परिणाम होऊन निकामी होण्यास सुरुवात होते. आज जागतिक स्तरावर अवयव निकामी झालेल्या रुग्णांची संख्या अतिशय मोठ्या प्रमाणावर आहे. जसजसे विज्ञान व तंत्रज्ञान प्रगती करत आहे त्यामुळे मानवाला कोणते आजार होत आहे. त्याचा परिणाम कसा अवयवावर होतो हे समजण्या मदत होत आहे. अवयव निकामी झालेल्या रुग्णावर “अवयव प्रत्यारोपण शस्त्रक्रिया” हेच एकमेव उपाय सध्या अस्तित्वात आहे. एका व्यक्तीने अवयवदान केल्यास त्याने केलेल्या अवयवदानामुळे ७ व्यक्तींना पुन्हा एकदा नविन जीवन मिळू शकते. अजूनपर्यंत मानवी शरिरातील कोणतेही जैविक किंवा नैसर्गिक अवयव कोणत्याही प्रयोगशाळा किंवा कारखान्यामध्ये तयार होत नाही. यासाठी दुस-या मानवी शरिरातील अवयवाची गरज असते. याची गरज आणि त्यावरिल उपाय यामधून मानवी अवयवदानाची संकल्पना निर्माण झाली, वाढते रूग्ण व अत्यल्प कमी प्रमाणात उपलब्ध अवयव पुरवठा यातून अवयवदान चळवळीची आवश्यकतेतून सुरुवात झाली.

अवयवदान म्हणजे काय?

एस. एल. रहेजा रूग्णालयाच्या अतिदक्षता विभागाचे प्रमुख डॉ. संजीव श्रीवरन्त अवयवदानाची व्याख्या सोप्या शब्दात सांगतात की, “जेव्हा एखादा व्यक्ति किंवा त्याचा जवळचा नातेवाईक (मेंदू मृत झालेल्या व्यक्तीचा) अवयवदान करून गरजू व्यक्तीला, ज्याला जगण्यासाठी अवयवांची गरज असते, मदत करतात, याला अवयवदान म्हणतात.”

यशोदर्शन फाउंडेशनची स्थापना:

कोल्हापूरातील योगेश अग्रवाल यांचा जन्म दिनांक ०१ नोव्हेंबर १९६८ रोजी जिल्हा अलिगढ उत्तर प्रदेश येथे झाला होता. त्यांच्या वडिलांचा ज्वेलर्सचा व्यवसाय होता. योगेश अग्रवाल हे बी.ए. चे शिक्षण घेत असताना काही कारणास्तव त्यांना आपले अर्धवट शिक्षण सोडावे लागले. आज ते कोल्हापूरात हॉटेलचा व्यवसाय करत होते. २०११ मध्ये शोदर्शन फाउंडेशनची स्थापन केल्या पासून त्यांनी आपले पूर्णपणे लक्ष्य अवयवदानाचा प्रचार व प्रसारामध्ये दिले आहे. यामागचे कारण विचारले असता ते सांगतात कि, “या कार्यातून माणूस जिवंत वाचविता येतो, हे कार्य अतिशय पुण्याईचे आहे. या यशोदर्शन फाउंडेशनची स्थापना करण्यामध्ये त्यांना प्रशांत भूक्ता, आसिफ चव्हाण, नंदा कांबळे, अनुराग अग्रवाल यांनी महत्वपूर्ण हातभार लावला होता.

यशोदर्शन फाउंडेशनचे अवयवदान चळवळीमध्ये केलेले कार्य:

1. विविध महाविद्यालयातून व असो. मध्ये अवयवदान यावर व्याख्यान-

कोल्हापूरामध्ये अवयवदान किती महत्वाचे आहे याचा प्रचार व प्रसार करण्यासाठी योगेश अग्रवाल यांनी अॅस्टर आधार येथे पहिल्यांदा व्याख्यान दिले होते. त्यानंतर त्यांनी डी. वाय. पाटील इंजिनीअरींग कॉलेज, २०२० मध्ये उदयमनगर येथे कोल्हापूरातील पानीपट्टी असोसिएशनने आयोजित केलेल्या, शिवाजी पेठ मध्ये, कसबा सांगाव येथे तसेच छत्रपती प्रमिलाराजे महाविद्यालयात २०१६ मध्ये अवयवदान यावरती व्याख्यान दिले आहे.

2.वैयक्तिक स्तरावर केलेले कार्य- यशोदर्शन फाउंडेशनचे संस्थापक अध्यक्ष योगेश अग्रवाल यानी देहदान चा प्रचार प्रसार करतात. त्यांची सासू प्रेमवती अग्रवाल यांचा ०३ नोव्हेंबर २०२२ मध्ये हृदय विकाराने मृत्यू झाला होता. त्यांनी आपल्या सासूचा देह हा सी. पी. आर कोल्हापूर येथे दान करण्यात आला होता. त्याचबरोबर सिकंदर मेवेकरी राजारामपूरी कोल्हापूर याचा देहदान करण्यासाठी मार्गदर्शन केले होते.

3. "शिखरावरी" या मासिकाची सुरुवात – अवयवदान व देहदानाचा प्रचार व प्रसार करण्यासाठी मार्च २०१६ मध्ये "शिखरावरी" या मासिकेची सुरुवात करण्यात आली होती. या मासिकेमधून अवयवदान करण्याचे फॉर्म चा नमुना अवयवदान चे सरकारी कायदे, नियम, अटी, देहदान करताना कोणकोणत्या अडचणीचा सामना करावा लागतो याची माहिती. त्याचबरोबर विविध लेख उदा "अवयवदान – एक माणुसकीचा यज्ञ" "मरावे परि अवयवरूपी उरावे", "मरावे परि दृष्टीदान करून नैत्ररूपि उरावे", "रक्तदान श्रेष्ठदान" मानवी अवयव प्रत्यारोपन कायदा, १५ मिनीटांत ग्रीन कॅरिडोर करून अवयव रूग्णालयात, योजना आरोग्य विभागाच्या, नर्सिंग सेवा आणि समाधान, "आपले पाय मजबूत ठेवा नियमित चालण्याचा व्यायाम करा" इ. लेख व बातम्या यामधून दिलेल्या आहेत.

4.नाशिक ते बेळगाव पदयात्रेमध्ये महत्वपूर्ण सहभाग- फेडरेशन ऑफ ऑर्गन आणि बॉडी डोनेशन आणि फाउंडेशन मार्फत नाशिक ते बेळगाव या पदयात्रा आयोजित करण्यात आली होती. या मुंबई व नाशिक येथील प्रमुख पदयात्रीमध्ये पुरुषोत्तम पोवार, सुनिल देशपांडे, चंद्रशेखर देशपांडे, शैलेश देशमाने सुशांत तारे हे पदयात्री होते. कांसेगाव ते बेळगाव पर्यंतच्या पदयात्रेची सर्व नियोजन व जबाबदारी ही योगेश अग्रवाल व त्यांच्या यशोदर्शन फाउंडेशनकडे सोपविण्यात आली होती. स्थानी ती जबाबदारी अत्यंत चांगल्या पध्दतीने राबविली. या दरम्यान ज्या ज्या ठिकाणी पदयात्री राहतील त्या ठिकाणाच्या राहण्याची सोय तसेच त्यांचा व्याखान देण्यासाठी शाळा, महाविद्यालये उपलब्ध करून देण्यामध्ये पुढाकार घेतला होता. कोल्हापूर मध्ये पदयात्रा आल्यावर त्या ठिकाणी अँस्टर आधार डायमंड हॉस्पिटल, अँपल हॉस्पिटल, नर्सिंग कॉलेजस च्या प्रमुखानी त्यांचे स्वागत व सत्कार केला होता. यावेळी कावळा नाका से कलेक्टर ऑफीस अशी पदयात्रासुद्धा काढण्यात आली होती.

5.कोल्हापूरत अवयवदान या विषयावरती आयोजित केलेल्या कार्यशाळेमध्ये मार्गदर्शन-

२०१६ मध्ये अवयवदान चळवळीमध्ये कार्य करणा-या विविध स्वयंसेवक, सामाजिक संस्था याना विविध प्रकारच्या अडचणीचा सामना करावा लागत होता. या त्यांच्या कोणकोणत्या समस्या, प्रश्न, अडचणी या समजण्यासाठी व त्यांना योग्य ते मार्गदर्शन करण्यासाठी अवयवदान या विषयावरती कोल्हापूर येथे कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले होते. या कार्य शाळेमध्ये योगेश अग्रवाल यानी येणा-या विविध अडचणी, समस्या यावरती उपाय सुचविले, अवयवदान व देहदान करण्यासाठी समाज कसा पुढाकार घेईल याचेही मार्गदर्शन केले होते.

6.पथनाटकांच्या आधारे अवयवदानाचा प्रचार व प्रसार- १५ ते २२ जून २०२२ या दरम्यान अँस्टर आधार व्होलेटिअर्स व यशोदर्शन फाउंडेशनमार्फत पथनाटयाचा वापर अवयवदानाचा प्रचार आणि प्रसार करण्यासाठी व ते सर्वसामान्यापर्यंत पाहोचविण्यासाठी करण्यात आला होता. ७०० हून अधिक प्रेक्षकांनी या नाटकाचा प्रयोग पाहिला होता. या पथनाटकामध्ये एकूण १३ जणाचा समावेश होता. या पथनाटयामधून अवयवदानाची गरज का आहे. जनजागृती अभावी अनेकांच्या मनात अवयवदानाविषयी असणा-या गैरसमज आहेत ते दूर करण्यासाठी पथनाटय अतिशय महत्वपूर्ण ठरले होत..

यशोदर्शन फाउंडेशनच अवयवदान चळवळीमधीन महत्व:

1. समाजामध्ये अवयवदानविषयी जनजागृती होण्यास मदत झाली-

समाजामध्ये अतिशय मोठया प्रमाणावर परंपरा अंधश्रध्दा आढळून येतात, याचा परिणाम हा अवयवदान चळवळीवर सुद्धा पडला होता. त्यामूळे लोकांच्या मध्ये अनेक अवयवदान विषयक अनेक समज गैरसमज होते. तो समज गैरसमज दूर करण्यासाठी यशोदर्शन फाउंडेशनने महत्वपूर्ण भूमिका पार पाडत आलेली आहे. लोकाना अवयवदान विषयी असणा-या शंका दूर करण्यात महत्वपूर्ण कार्य करत आहे.

2. अवयवदान व देहदान मधील फरक समजण्यास मदत झाली-

आपल्या समाजामध्ये अवयवदान म्हणजे नेत्रदान असा मोठा गैरसमज होता. पण अवयवदान म्हणजे नेत्रदान बरोबर किडणी, लिव्हर, लंग्स, हृदय, स्किन सुद्धा यामध्ये येते हे समजावून सांगण्यात येवू लागले. हे अवयव कधी व कोणत्या प्रकारे दान करता येतात याची माहिती यशोदर्शन फाउंडेशन मार्फत देण्यात येत होती. अवयवदानाचे कोणते व किती फरक आहे हे कार्यशाळेमधून सुद्धा विविध स्वयंसेवक, स्वयंसंस्था याना मार्गदर्शन करण्यात आल्याने त्यांना चळवळीमध्ये येणा-या अडचणीवर सहज मात करू शकले होते.

3. अवयवदान आणि देहदान करण्यासाठी इच्छुक असणा-पाना मार्गदर्शक मिळाले-

समाजामध्ये अवयवदानाची किती गरज आहे याची माहिती समजल्याने काही नागरिकाना अवयवदान करण्याची इच्छा निर्माण झाली होती. सरकारी संस्थामध्ये असणा-या कमी कधी स्वयंसेवक हे सर्व लोकांना मार्गदर्शन करणे अतिशय अव उरते तेव्हा हे कार्य अतिशय चांगल्या प्रकारे फाउंडेशन मार्फत राबविले जाते. त्यांना अवयवदान व देहदानाचा फॉर्म कसा भरावा तो कोठे मिळतो, याची सविस्तर माहिती ही यशोदर्शन फाउंडेशन मार्फत केला जात होता. आजपर्यंत या फाउंडेशन मार्फत साधारणत १००० च्या आसपास फॉर्मचं वाटप करण्यात आले होते.

4. पथनाटयामुळे लोकाना अवयवदानाचे महत्व समजले-

ऑस्टर आधार कोलेटिअर्स व यशोदर्शन फाउंडेशन मार्फत पथनाटयाचे आयोजन करण्यात आले होते. या पथनाटय साधारण ७०० लोकानी पाहिले. यामुळे अवयवदान विषयक असणारे गैरसमज दूर करण्यामध्ये या पथनाटयाला यश आले होते. या पथनाटयामुळे अवयवदानाचा प्रचार व प्रसार होण्यास मदत झाली होती.

5. महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांना अवयवदानाचे महत्व कळाले-

विद्यार्थी हा आपल्या देशाचे भविष्य आहे. या विद्यार्थ्यांना पर्यावरण चळवळ जितके महत्वाचे आहे. त्याप्रमाणे अवयवदान चळवळ ही किती महत्वाची आहे हे समजण्यासाठी मदत झाली होती. अग्रवाल यांच्या विविध व्याख्यानांमुळे शरिरातील अवयव निकामी झाल्याने कोणकोणत्या समस्यांना तोंड द्यावे लागते, त्याचबरोबर एका व्यक्तीचा अवयवदानामुळे आपण ७ ते ८ व्यक्तीचे जीव वाचवू शकतो हे समजले. याचे महत्त्वपूर्ण माहिती विद्यार्थ्यांना समजण्यास व महत्व कळण्यास मदत झाली होती.

6. “शिखरावरी” या मासिकामधून अवयवदानाच्या बातम्या समजण्यास मदत व प्रेरणादायक ठरल्या-

महाराष्ट्रातील विविध हॉस्पिटलमधून अवयव प्रत्यारोपन शस्त्रक्रिया झालेल्या व्यक्तीची व अवयवदाताची माहिती ही शिखरावरी या मासिकामधून देण्यात येते. यामुळे लोकांच्यामध्ये असणा-या पारंपारीक रूढीवादी अंधश्रद्धेचा पगडा दूर करण्यास अतिशय मदत झाली.

7. पदयात्रेच्या माध्यमातून विविध गावामध्ये अवयवदानाचा प्रसार झाला-

नाशिक ते बेळगाव पदयात्रेमुळे विविध ठिकाणी पदयात्री थांबत असल्याने त्यांना तेथील विविध नागरिक, सामाजिक संस्था, स्वयंसेवक यांच्याशी चर्चा करण्यात आल्यावर त्यांचा असणा-या अडचणी समजण्यास मदत झाली. त्या दूर करण्यासाठी यशोदर्शन फाउंडेशन ने पुढाकार घेतला होता.

सारांश:

२१ व्या शतकामध्ये पर्यावरण चळवळीच्या ऐवढेच महत्त्वपूर्ण स्थान अवयवदान चळवळीला आहे. या चळवळीमुळे विविध अवयव निकामी झालेल्या लाखो व्यक्तीचे जीवन वाचविणे सहज शक्य आहे. परंतु या समाजामध्ये असणा-या विविध समज गैरसमज, अंधश्रद्धा, परंपरा इ. मुळे या चळवळीला वेग येत नव्हता. कोल्हापूर शहराची ओळख ही पुरोगामी शहर म्हणून ओळखले जाते. योगेश अग्रवाल यांच्या यशोदर्शन फाउंडेशनला जरी मोठे यश प्राप्त होत नसले तरीसुद्धा त्यांचे केलेले कार्य अतिशय मोठे आहे. पुढील काळामध्ये अवयवदान, देहदान चळवळीला व यशोदर्शन फाउंडेशनला महत्त्वपूर्ण स्थान मिळणार आहे.

संदर्भ:

1. योगेश अग्रवाल यांची मुलाखत
2. मासिक शिखरावरी, दिनांक ०१ मार्च २०१९, पृ. ०१
3. मासिक शिखरावरी, दिनांक ०१ मार्च २०१९, पृ. ०१
4. मासिक शिखरावरी, दिनांक ०१ मे २०१९, पृ. ०१
5. मासिक शिखरावरी, दिनांक ०१ ऑक्टोबर २०१९, पृ. ०१
6. मासिक शिखरावरी, दिनांक ०१ नोव्हेंबर २०१९, पृ. ०१
7. मासिक शिखरावरी, दिनांक ०१ डिसेंबर २०१९, पृ. ०१
8. मासिक शिखरावरी, दिनांक ०१ जानेवारी २०२०, पृ. ०२
9. मासिक शिखरावरी, दिनांक ०१ मार्च २०२०, पृ. ०३

10 <http://yputuobe/jzagrashalk>